

ЗМІСТ ПРИНЦИПУ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ТА ЙОГО ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ

CONTENT OF THE PRINCIPLE OF THE BEST INTERESTS OF THE CHILD AND ITS PRACTICAL IMPLEMENTATION

Менджул М.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті досліджено зміст принципу найкращих інтересів дитини, його законодавче закріплення та практичне застосування. Проаналізовано міжнародні конвенції (Декларацію прав дитини ООН, Конвенцію про права дитини, Європейську конвенцію про здійснення прав дітей та Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей), національні законодавчі акти, які містять принцип найкращих інтересів дитини. Виявлено норми Сімейного кодексу України, в яких чітко проявляється дія принципу найкращих інтересів дитини.

Досліджено практику Європейського суду з прав людини щодо сфер застосування даного принципу, а саме у справах про возз'єднання сім'ї, відносини між усиновлювачем і усиновленою дитиною, контакт із дитиною та права на спілкування з нею того з батьків, що проживає окремо, або інших родичів, позбавлення батьківських прав, встановлення батьківства та інших. Встановлено, що у практиці Європейського суду з прав людини інтереси дитини залежно від їх характеру та важливості можуть переважати інтереси батьків.

Проаналізовано рішення Великої Палати Верховного Суду, в яких застосовується принцип найкращих інтересів дитини. Запропоновано принцип найкращих інтересів дитини розуміти як пріоритетне врахування батьками, законними представниками дитини, органами влади, судом та іншими особами інтересів дитини під час вчиненні дій або прийняття ними рішень, які спрямовані на задоволення будь-яких індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я та особливостей розвитку. Обґрунтовано, що принцип найкращих інтересів дитини передбачає врахування думки дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити. На основі здійсненого дослідження запропоновано зміни до Сімейного кодексу України.

Ключові слова: принцип, найкращі інтереси, дитина, сімейні відносини, батьки.

The article examines the content of the principle of the best interests of the child, its legislative consolidation and practical application. The international conventions (UN Declaration on the Rights of the Child, Convention on the Rights of the Child, European Convention on the Exercise of Children's Rights and Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice) and the national legislation on the best interests of the child are analyzed. The norms of the Family Code of Ukraine are found out, in which the principle of the best interests of the child clearly manifests itself.

The practice of the European Court of Human Rights on the scope of application of this principle has been investigated, namely in cases of family reunification, relations between the adopter and the adopted child, contact with the child and the right to communicate with her from the parent who lives separately, or other relatives, deprivation of parental rights, establishment of paternity and others. It has been established that in the practice of the European Court of Human Rights, the interests of the child, depending on their nature and importance, may dominate the interests of the parents. The decisions of the Grand Chamber of the Supreme Court, which apply the principle of the best interests of the child, are analyzed.

The principle of the best interests of the child is proposed to be understood as a priority consideration by the parents, legal representatives of the child, authorities, court and other persons of the interests of the child in the commission of acts or their decisions, which are aimed at satisfying any individual needs of the child according to her age, sex, status health and development peculiarities. It is substantiated that the principle of the best interests of the child implies consideration of the child's mind if she has reached that age and level of development that can express her. Based on the research carried out, changes were made to the Family Code of Ukraine.

Key words: principle, best interests, child, family relations, parents.

Постановка проблеми. Визначальним принципом регулювання сімейних відносин як в Україні, так і в державах Європейського Союзу, є принцип найкращих інтересів дитини. Водночас вказаний принцип залишається малодослідженим, і виникають питання як про його зміст, так і про практичне застосування.

Стан дослідження теми. Проблеми сутності та значення принципів сімейного права досліджували Валентина Борисова, Ірина Жилінкова, Зорислава Ромовська, Лариса Красицька, Віталій Чернега, Ольга Явор та ін. Водночас досліджень, присвячених ретельному аналізу змісту та практичного застосування принципу найкращих інтересів дитини, не

достатньо. У зв'язку із цим метою статті є аналіз сутнісного змісту принципу найкращих інтересів дитини, його законодавчого закріплення та практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Принцип найкращих інтересів дитини на міжнародному рівні закріплений у Декларації прав дитини ООН від 20 листопада 1959 р. (принцип 2) та статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. Зокрема, у статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. зазначено: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами,

адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [1].

Предметом Європейської конвенції про здійснення прав дітей є – у найвищих інтересах дітей – підтримка їхніх прав, надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, за якого діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються. Стаття 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей визначає порядок прийняття рішення з урахуванням гарантування принципу найкращих інтересів дитини. Так, під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган: а) визначає, чи має він достатньо інформації для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини, і в разі необхідності одержує додаткову інформацію, зокрема від суб'єктів батьківської відповідальності; б) якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння: упевнюється в тому, що дитина отримала всю відповідну інформацію; у відповідних випадках консультує особисто дитину (в разі необхідності – приватно) сам або через інших осіб чи інші органи у зрозумілій дитині спосіб, якщо це явно не суперечить найвищим інтересам дитини; надає можливість дитині висловлювати її думки; в) приділяє належну увагу думкам, висловленим дитиною [2].

У Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 7 листопада 2010 року, зазначено, що держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу в усьому, що їх стосується. Під час оцінки інтересів залучених або постраждалих дітей: 1) їх поглядам та думкам слід приділяти належну увагу; 2) всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне ставлення, повинні дотримуватись завжди; 3) всі відповідні владні органи повинні прийняти комплексний підхід, щоб належним чином враховувати всі інтереси дитини, включаючи психологічний та фізичний добробут, а також правові, соціальні та економічні інтереси [3, с. 18].

Таким чином, на міжнародному рівні не просто встановлено принцип найкращих інтересів дитини, але і визначено надзвичайно широку сферу його дії, що вкотре підкреслює універсальність вказаного принципу.

Петрочко Ж.В. вважає, що забезпечення найкращих інтересів дитини – це задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності з урахуванням думки дитини [4, с. 71]. На нашу думку, принцип найкращих інтересів дитини означає пріоритетне врахування батьками, законними представниками дитини, органами влади, судом та іншими особами інтересів дитини під час вчинення дій або прийняття ними рішень, які спрямовані на задово-

лення будь-яких індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я та особливостей розвитку.

На жаль, у Конституції України не міститься принцип найкращих інтересів дитини, що, на нашу думку, не применшує його значення. Конституційний Суд України в рішенні по справі про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009 також зауважує на принцип забезпечення якнайкращих інтересів дитини. Ураховуючи важливість вказаного принципу, його необхідно закріпити на конституційному рівні.

Пункт 8 статті 7 Сімейного кодексу України (далі – СК України) встановлює, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини. В інших нормах Сімейного кодексу України можна знайти ряд положень, як зобов'язують враховувати інтереси дитини не тільки батьків, але і органи опіки і піклування, суд. Так, інтереси дітей повинні враховуватися під час здійснення дружиною, чоловіком права особистої приватної власності (ч. 1 ст. 59 СК України), під час укладення, зміни та визнання недійсним шлюбного договору (статті 93, 100 та 103 СК України), під час розірвання шлюбу (ч. 2 ст. 112 СК України), у випадку зміни прізвища дитини (ч. 5 ст. 148 СК України), здійснення батьківських прав (ч. 2 ст. 155 СК України), у процесі визначення місця проживання малолітньої дитини (ч. 2 ст. 162 СК України).

Тільки в інтересах дитини: постановляється судом рішення про поновлення батьківських прав (ч. 4 ст. 169 СК України); один із батьків чи законні представники повинні розпоряджаються аліментами (ч. 2 ст. 179); має здійснюватися управління майном дитини (ч. 1 ст. 177 СК України); здійснюється усиновлення дитини (ч. 2 ст. 207 СК України); приймається судом рішення про надання права на шлюб до досягнення шлюбного віку (ч. 2 ст. 23), про відмову у відібранні малолітньої дитини і переданні її батькам або одному з них (ч. 3 ст. 163 СК України); постановляється судом рішення всупереч думці дитини (ч. 3 ст. 171 СК України).

Крім того, органи опіки та піклування можуть відмовити в наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини з одночасним зверненням до нотаріуса щодо накладення заборони відчуження такого майна, якщо ними буде встановлено, що вчинення правочину призведе до порушення охоронюваних законом інтересів дитини (ч. 5 ст. 177 СК України). Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини (ч. 6 ст. 19 СК України).

В Україні на законодавчому рівні здійснена спроба закріпити поняття принципу найкращих інтересів дитини. Зокрема, у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родин-

ної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити. Більше того, задекларовано, що вказаний закон встановлює основні засади державної політики у цій сфері, які ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини.

На доповнення положень Сімейного кодексу України Закон України «Про охорону дитинства» встановлює, що тільки в інтересах дитини може прийматися рішення про розлучення дитини з сім'єю (ст. 14), про участь одного з батьків, який проживає окремо, у вихованні дитини (ч. 3 ст. 15), а також закріплені додаткові інструменти захисту інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (ст. 23-1).

У Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р для забезпечення врахування найкращих інтересів та думки дитини під час прийняття рішень, запропоновано такі заходи: вдосконалення механізму врахування думки дитини під час вирішення питань, що стосуються її життя; забезпечення ефективної взаємодії між громадськими організаціями та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підтримка дитячих ініціатив; залучення громадянського суспільства до вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням найкращих інтересів дитини [5]. На нашу думку, вказані заходи не є чіткими та не повною мірою дозволяють покращити механізм забезпечення найкращих інтересів дитини.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), розглядаючи справи щодо захисту прав дітей, застосовує принцип найкращих інтересів дитини в різних випадках, у тому числі у справах про: возз'єднання сім'ї («Olsson v. Sweden (no. 1)» від 25 березня 1988 р. [6], «Olsson v. Sweden (no. 2)» від 30 жовтня 1992 р. [7], «Amanalachioai v. Romania» від 26 травня 2009 р., «Haase v. Germany» [8] та багато інших); відносини між усиновлювачем і усиновленою дитиною («Pini and Others v. Romania» від 22 червня 2004 р. [9], «Курочкін проти України» від 20 травня 2010 р. [10] та інші); контакт із дитиною та права на спілкування з нею того з батьків, що проживає окремо, або інших родичів («Hokkanen v. Finland» [11] та інші); позбавлення батьківських прав («Хант проти України» від 7 грудня 2006 р. [12] та інші); встановлення батьківства («Jevremović v. Serbia» від 17 липня 2007 року, «Калачева проти Російської Федерації» від 7 травня 2009 р., «Kautzor v. Germany» від 24 вересня 2012 р. тощо) та інших.

У п. 76 рішення «М.С. проти України» від 11 липня 2017 р. ЄСПЛ, спираючись на рішення у справі «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 р., зауважив, що під час встановлення найкращих інтересів дитини в конкретній справі необхідно враховувати: 1) в найкращих інтересах дитини є збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли доведено, що сім'я є непридатною або явно дисфункціональною;

2) в найкращих інтересах дитини – забезпечити її розвиток у безпечному, надійному та стабільному середовищі, яке не є дисфункціональним.

Щодо важливості врахування думки дитини, то ЄСПЛ у справі «Pini and Others v. Romania» прийшов до висновку, що інтересу дітей відповідало врахування їхньої думки, адже вони вже досягли необхідного віку, коли така думка дитини повинна враховуватися. За румунським законодавством, таким віком вважається 10 років. У зв'язку із цим відмова, про яку вони послідовно заявляли після досягнення цього віку, є обставиною, що має певну вагу.

Таким чином, у практиці Європейського суду з прав людини принцип найкращих інтересів дитини постійно знаходить своє практичне втілення. Більше того, у практиці Європейського суду з прав людини інтереси дитини залежно від їх характеру та важливості можуть переважати інтереси батьків.

Суди України також застосовують на практиці принцип забезпечення найкращих інтересів дитини. Так, Велика Палата Верховного Суду винесла постанову від 4 липня 2018 року, якою залишила в силі рішення суду першої та апеляційної інстанцій, якими надався дозвіл на тимчасовий виїзд дитини за межі України до Республіки Польща на 2017/2018 навчальний рік, а саме до 30 червня 2018 року, без згоди та супроводу батька. У мотивувальній частині було констатовано, що на сьогодні існує широкий консенсус, у тому числі в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення. При цьому під час вирішення питань, які стосуються її життя, дитині, здатній сформулювати власні погляди, має бути забезпечено право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

Ураховуючи встановлені обставини, зокрема те, що дитина проживає з матір'ю (проти чого відповідач не заперечує), яка забезпечує їй повний і гармонійний фізичний, розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток, а також рівень життя, необхідний для такого розвитку; заслухавши думку дитини та ураховавши те, що дитина тривалий час провела в Польщі, де вона зарахована на навчання, а мати має постійну роботу, житло і здатна забезпечити дитину усім необхідним, а також узявши до уваги положення статей 157, 161 СК України, суди дійшли обґрунтованого висновку, що надання дозволу на тимчасовий виїзд дитини з матір'ю до Польщі із зазначенням певного періоду, на який видається такий дозвіл, відповідатиме найкращим інтересам дитини [13].

Цікавою є окрема думка до Постанови Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2018 року по справі № 2-о-73/2012, сформульована суддями О.Р. Кібенко, В.С. Князевим та О.Г. Яновською.

У самій Постанові Велика Палата Верховного Суду вирішила заяву про перегляд ухвали Апеляційного суду Чернівецької області від 4 квітня 2013 року та ухвали Вищого спеціалізованого суду

України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 липня 2013 року в цивільній справі про усиновлення дитини задовольнити, вказані ухвали скасувати та справу передати на новий розгляд до суду апеляційної інстанції. Заява була подана після набрання сили рішення ЄСПЛ у справі «Лазоріва проти України», винесеного 17 квітня 2018 року. ЄСПЛ у справі встановив, що стосунки заявниці та дитини не є такими, що підпадають під визначення «сімейного життя», а стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не гарантує їй права на створення сім'ї у зв'язку з її можливим наміром встановити «сімейне життя» з її племінником, ставши його опікуном, відтак справа стосується охоронюваного цією статтею права на повагу «приватного життя» заявниці, і порушення стосувалося процесуального недоліку або провини з боку українських органів влади та судів. Зокрема, у процесі вирішення питання про усиновлення дитини органи влади та суди визнали намір заявниці встановити опіку над її племінником, але не розглянули його належним чином [14].

У зв'язку із цим Велика Палата Верховного Суду мотивувала прийнята рішення тим, що не було встановлено порушення статті 8 Конвенції в її матеріальному аспекті, а тому належним заходом індивідуального характеру буде повторний новий розгляд [15].

Повертаючись до окремої думки суддів О.Р. Кібенко, В.С.Князева та О.Г. Яновської, з нею важко не погодитися. Судді зауважили: «Хоча у справі ЄСПЛ й констатував, що втручання у приватне життя заявниці не відповідало процесуальним вимогам статті 8 Конвенції, і можливим засобом досягнення *restitutio in integrum* у цьому випадку є повторний розгляд справи національними судами, все ж у цій справі питання забезпечення балансу інтересів із точки зору захисту прав дітей повинно бути пріоритетним. Отже, під час розгляду цієї справи суди насамперед мають виходити з інтересів

самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце проживання, місце навчання, психологічний стан дитини тощо. Скасування рішення про усиновлення малолітнього призводить до скасування юридичної підстави проживання малолітнього з усиновителями, яких, можливо, і дитина, і оточуючі сприймають як батьків дитини. Можливий подальший тривалий розгляд справи може призвести до фактичного розлучення малолітнього зі своєю сім'єю. Такий розвиток подій, на нашу думку, призведе до вкрай негативних психологічних наслідків для малолітнього і ніяк не відповідає його «найкращім інтересам» [16].

Висновки. Таким чином, принцип найкращих інтересів дитини є одним із фундаментальних принципів, який закріплений у міжнародних актах та національному законодавстві України, знайшов своє сутнісне наповнення у практиці ЄСПЛ і застосовується національними судами. На нашу думку, принцип найкращих інтересів дитини означає пріоритетне врахування батьками, законними представниками дитини, органами влади, судом та іншими особами інтересів дитини під час вчинення дій або прийняття ними рішень, які спрямовані на задоволення будь-яких індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я та особливостей розвитку. Крім того, принцип найкращих інтересів дитини передбачає врахування думки дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити. Сімейний кодекс України чітко не встановлює, з якого віку повинна враховуватися думка дитини, тому, на нашу думку, частину 1 статті 171 СК України слід викласти в такій редакції: «1. Думка дитини враховується під час вирішення всіх питань, що стосуються її життя, прав, обов'язків та інтересів. Дитина має право бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами, судом із семирічного віку або іншого віку, якщо вона досягла такого рівня розвитку, що може висловити думку».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення : 16.05.2019).
2. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (дата звернення : 17.05.2019).
3. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum. 95 p. URL : <https://tm.coe.int/16804b2cf3> (Last accessed : 19.05.2019).
4. Петрович Ж.В. Найкращі інтереси дитини: сутність і шляхи забезпечення. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 70–74.
5. Розпорядження КМ України від 5 квітня 2017 р. № 230-р «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року». URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249890555> (дата звернення : 20.05.2019).
6. Olsson v. Sweden (no. 1). URL : <https://precedent.in.ua/2016/04/09/olsson-protyv-shvetsyy/> (Last accessed : 20.05.2019).
7. Olsson v. Sweden (No. 2). 30, October 1992. URL : http://www.hrcr.org/safrica/dignity/olsson_sweden.htm (Last accessed : 20.05.2019).
8. Справа Хаас проти Німеччини (Haase v. Germany), 8.04.2004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_225/print (дата звернення : 21.05.2019).
9. Pini and Others v. Romania Applications nos. 78028/01 & 78030/01, Council of Europe: European Court of Human Rights, 22 June 2004. URL : <https://www.refworld.org/cases,ECHR,58a730ab4.html> (accessed 22 May 2019)
10. Справа «Курочкін проти України» (Заява № 42276/08) від 22.05.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_841 (дата звернення : 22.05.2019).
11. Hokkanen v. Finland. URL : <http://www.c-g.org.uk/camp/hr/hokkanen.htm> (Last accessed : 23.05.2019).
12. Справа «Хант проти України», 7.12.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126 (дата звернення : 24.05.2019).

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 липня 2018 року, справа № 712/10623/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75266002> (дата звернення : 25.05.2019).
14. Справа «Лазоріва проти України» (Заява № 6878/14) від 17.04.2018. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30 (дата звернення : 25.05.2019).
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2018 року, справа № 2-о-73/2012. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77286377> (дата звернення : 26.05.2019).
16. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Кібенко О.Р., Князева В. С., Яновської О.Г. в цивільній справі № 2-о-73/2012, провадження № 14-384звц18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77654150> (дата звернення : 26.05.2019).